

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

„...MOLESTA MEA PEREGRINATIO”
(Rimay János diplomáciai levele 1608-as követjárásáról)

Törökországi követi útját az örökké békére vágyó Rimay János később „molesta mea peregrinatio”-nak, „az én terhes peregrinációmnak” nevezte. A gráci Landesarchiv Militaria sorozatának gazdag magyar vonatkozású gyűjteménye őrzi azt az eddig kiadatlan diplomáciai jelentését, melyet a Fényes Porta orátora, Herberstein Ádám báró adjunktusaként (tehát helyetteseként) állított össze II. Mátyás magyar királynak az előző évi konstantinápolyi diplomáciai útjáról. Ez a diplomáciai levél tehát 1609. évben keletkezett, Grácban jelzet nélküli másolata található. De megvan az eredeti *Relation* is Bécsben, mint azt a közelmúltban megtudtam. Egy másolattal együtt a Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar aktái sorozatában található (Ungarische Acten).

A gráci példány terjedelme 17 levél, szövege, „az ország levele” 34 lapon, a recto és verso lapokon olvasható. Az eredeti levelet a két delegációvezető írta alá, rövidítve „Adamen Freyherr von Herberstein [...] Vnd Johannem Rimay seines Adjuncten gehorsambiste vnd Vnderthenigste Relation”-nak említhetjük.¹ A diplomáciai útról készült beszámoló levél – az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* meghatározása szerint az „ország levele”² – összeállítását Rimay 1609 elejétől akár már Budán is elkezdhetette. Hosszas ott-tartózkodásuk oka kényszerű volt, és 1609 januárjától szeptemberéig tartott. Rimay a *Relációt* 1609 őszére, Budáról történt szabadulásuk után fejezhette be.

A német nyelvű jelentőlevél megszövegezése számos fordulatában Maximilian Brandstetter követségi titkár 1983-ban kiadott útleírásával azonos.³ A Rimay-féle levél németre fordítása nagy valószínűséggel az ő munkája, a Brandstetter-féle útleírásnak párdarabja. Rimay Brandstetternek a közös közvetítő nyelven, latinul adhatta át jelentését, melyből a fordítás elkészülhetett. Mindkét forrás: az útról készült diplomáciai levél és az útleírás az 1606-os zsitvatoroki békekötés két, egymást kiegészítő, értékes dokumentu-

¹ A jelentés (*Relation*) gráci példánya a Landesarchiv Militaria sorozatában található, jelzet nélkül. Az aláírt bécsi példány: HHStA Ung. Acten Fasc. 157. Konv. A. fol. 49–64 orig. dt. Ennek másolata ugyanitt, fol. 77–100. A bécsi levéltári források másolatban történt megküldését Fazekas István levéltári delegátusnak köszönhetem. A diplomata Rimayról: NAGY László, *Háború és politika Rimay János életében*, ItK, 1983, 318–339. Először ő idézi Rimay meghatározását a konstantinápolyi peregrinációja jellegéről.

² *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, VII, Bp.–Bukarest, 1995, 1111. laptól, „ország levele” a 17. csoportban, 1119.

³ Karl NEHRING, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München, 1983 (Südosteuropäische Arbeiten, 78).

ma. A békekötés véglegesítéséről írt Rimay-jelentőlevél természetesen csak az eredeti írás „visszafordítása”-ként olvasandó. Sem latin, sem magyar szövegét nem ismerjük.

Az eredeti aláírt bécsi példányról Fazekas István bécsi levéltári delegátus szíves kollegiális közlése után csak nemrég szereztem tudomást. Megküldte a konstantinápolyi útnéhány eredeti Rimay-levelének fénymásolatát is, amelyek már két kiadásban ismertek. Eckhardt Sándor az 1955-ös Rimay János *Összes művei* kiadásában ezeket még Ipolyi Arnold 1883-as – sok helyen megbicsakló – szövege nyomán, helyenként kérdőjelekkel tehette csak közzé. A most lelőhely-jelzetekkel megkapott eredeti Rimay-levelék alapján az utoljára ötven évvel ezelőtt kiadott szövegek is javíthatók.⁴ A Bécsből küldött iratok között akad szerencsére néhány újdonság is, a diplomáciai útról szól két eddig kiadatlan irat.

Pirnát Antal 1964-ben (*A magyar irodalom története* II. kötetében) meghatározta a különböző fajtájú Rimay-írások helyét. Legértékesebbeknek az életműben természetesen Rimay saját verseit tartja, költő-tanítványként pedig legnagyobb tette a Balassi-hagyaték gondozása volt. Pirnát ezután Rimay irodalmi értékű, elmélkedő elméleti írásait tartja fontosnak, a tervezett Balassi-kiadás kéziratos bevezetéseit, a bevezetések töredékeit, majd irodalmi leveleit Justus Lipsiushoz és Rákóczi Györgyhöz. Ács Pál 1992-es kiadása helyes döntésével ezeket a szövegeket tette közzé.⁵ Pirnát megállapítja az egyéb hivatali Rimay-iratokról, hogy bár azok a hagyaték „jelentékeny részét képezik”, és „egy részük fenn is maradt különböző levéltárakban – a gyakorlati gazdasági, politikai ügyeket tárgyaló irományok inkább csak mint élettrajzi adalékok jelentősek”. A diplomata-író ezeket is gondosan megőrizte. Tudom, hogy a most bemutatandó, tehát „visszafordított” *Relation* is ilyen természetű forrás.

1. Rimay 1606. december 31-én, Bocskai fejedelem halála után Illésházy nádorhoz írt Kassáról egy pártfogást kérő levelet. Ebben egyetlen nagy vágyáról beszélt: békében, csendességben szeretne élni. „Ngdot kérem, mint Uramot, legyen gondviselése reám Ngodnak, maradhassak meg földemben s lakhassam is az én természetem szerint való csendesz, s Isten félelmében nevelt emberekkel együtt”.⁶

A csendesség keresése Rimay számára csak Illésházy főember szolgája szerepében vált lehetségessé. 1608 nyarán a törökök színlelt békevágya, Ali budai pasa panaszkodása Kollonits főkapitányra Rimayt még meg is tévesztette. 1608 júniusában, júliusa elején a budai törökök állítólagos „békevággyukkal” megtéveszthették az adjunktus-diplomatát. Ezért sürgeti Illésházytól a dunántúli főkapitány megintését, aki kételkedett a török békevággyában és a törökök és tatárok kanizsai gyülekezéséről jelentőlevelet írt Mátyás főhercegnek.⁷ Rimay ekkor még Ali budai pasa úri viselkedését, egyfajta cortesiját

⁴ RIMAY János *Összes művei*, összeállította ECKHARDT Sándor, Bp., 1955 (a továbbiakban: RJÖM); RIMAY János *Államiratai és levelezése*, szerk. IPOLYI Arnold, Bp., 1887.

⁵ RIMAY János *Írásai*, összeállította, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta ÁCS Pál, Bp., 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1).

⁶ RJÖM 250.

⁷ Bárány Kollonits Szigfrid (1572–1623) dunántúli főkapitány, Érsekújvár kapitánya.

dicséri: „Ali Bassa, kivel hovatovább vagyunk együtt, mind nagyobb nagyobb jóságot, emberséget, s uri természetet tapasztalunk benne. Az szegény község mindenfelől jó hozzája, igen meghallgatja őket, igazságot is szolgáltat köztök s ója őket...” Illésházyhoz írott levelében Rimay Kollonits Szigfrid főkapitányra így panaszodik: „Ennyi sok szép dolgát s mellettünk forgolódását nem értvén peniglen mégis Kolonits uram, megértheti levele másából Ngod, mely mód nélkül való levelet ír neki, erővel akarván az Törökre fogni, hogy Tatárt és Törököt győtnék Kanizsához; tudom pedig természetit, hogy erről ő mintegy bizonyos dologról oda fel is írt már a hercegnek; de jó volna ő Felségének is, Ngodnak is meginteni, hagyna békét efféle dolgoknak...”⁸

Eckhardt Sándor kritikai kiadása úgy közölte Rimaynak ezt az Illésházyhoz 1608. július 7-én Mohácsról írott levelét, hogy a benne említett mellékletet, Kollonits Ali budai pasához írott, öt nappal korábbi levelének másolatát nem ismerte. Ez a melléklet most előkerült Bécsből Rimay kézírásában, alább, a függelék 2. szövegeként közlöm. A Kollonits-levele másolata igazolja a tartalmáról eddig ismert Rimay-féle kivonat hitelét: „Az mint az szent békesség elvégeződött közöttünk, és annak nagyobb erősségére mind az orátorokat és ajándékot nagy fáradsággal és költséggel ajánlásunk szerint beküldvén, soha nem hittük azt, hogy ily hírünk érkezzék, ilyen hamar, hogy mind török, tatár igen gyülekezék Kanizsa várára. Avagy talám csak azt várták, hogy az orátorokat és az ajándékot beküldjük. [...] Azért ha így vagyon, kérem Nagodot, hogy írja meg nekem bizonyosson, micsoda okért gyülekeznek oda és micsoda szándékkal. Ebből esmérem meg a keg'd igaz szomszédi barátságát és igazsággal való jó ajánlását. Mert ha úgy kezd lenni, hogy csak addig legyen az békesség, amíg ajándékot bevigyék, abban bizonyos legyen Nagod, hogy mind az keresztyén országok, kik mostan megegyesedtek, mind herceg Mátyás (herceg) urunk és az hatalmas Római Császár is minden kész hadakkal aláindulhatnak, és mind országokra s mind fejekre tudnak gondot viselni, de jaj annak, aki hamissággal és színy alatt tartja az békességet. Mert az nagy Isten is megveri és megrontja aztot, aki megszegi hitit és fogadását. Kérem Nagodot, hogy Nagod írja meg mindjárt, miben vagyon az dolog, mit kellésék ebből gondolnunk...”

Nem kellett sok időnek eltelnie, amíg az 1608 nyarán még Kollonitsra vádaskodó Rimay szembesül az igazsággal a Fényes Portán, majd 1609 januárjától szeptemberéig tartó budai fél-fogságuk során...

Ács Pál 1982-ben, *Rimay János Udvari embere* című írásában epigrammatikus pontossággal határozta meg a diplomata főember szolga feladatát és mozgásterülete határait: „Rimay kifogástalan udvari ember volt”. Ezért is lett Bocskai ajtónállója, bizalmi embere, Illésházy titkára, s most ismét Ács Pált idézem: „De egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy a szolgálat alárendeltséget jelent.” „A fejedelem szolgálatának egyik legkitüntetőbb s egyben legkülönbözőbb igényeket támasztó formája a diplomáciai küldetés. A követ mindig feladatot teljesít, és a bizalom eszmei alapja a hűbéri viszony még akkor is, ha [...] az ország dolgában jár el.”⁹

⁸ RJÖM 261.

⁹ Ács Pál, *Rimay János Udvari embere*, ItK, 1982, 627.

Rimay János 1608-as „molesta peregrinatio”-ja teljesítéséhez Illésházy nádortól pontos követi útmutatást kapott. Ez az eddig ismeretlen forrásunk egyben azt is mutatja, hogy ki volt a követség lelke! Konstantinápolyban és később Budán Rimay végezte az érdemi munkát, nem a stájer főnemes Adam Herberstein, az orátor. Illésházy ezért küldte 1608. június 21-én *Memoriale az portara* című útmutatását Rimaynak, főember szolgájának. Az utasítás Bécsből most előkerült szövegét az 1. függelékben közlöm.

A *Memoriale* szerint Rimay első feladata ez volt: „Az öfölsége instructióját, ki az óratornál vagyon, diligenter megolvassa, egy vagy két articulus vagyon benne, kit megmutattam orátor uramnak is, azokat el köll hadni”.

A *Memoriale* utal arra, hogy Rudolf személyes szerepe már nem fontos, vele nem kell sokat törődni. „Megjelenteni és ugyan megmondani azt is nekik, hogy immár megbékéllött az Császár az herceggel, és Magyarországot az több országokkal herceg urunknak engedte, ő maga vén embör lévén az Imperiomban fog bírni és lakni.”

Illésházy utasítása arra is biztat, panaszkodjanak a követek, Esztergomot jogtalanul vették vissza a törökök: „kit Bocskainak és az magyar nemzetnek adott török Császár, ütnék el az törökök, kit ők meg nem vehettek volna, ha az magyar nemzet fegyvert nem fogott volna, az török mellett, és az frigy is véghöz nem mönt volna”. Tehát a törököknek nem kellett volna háládatlannak lenniök a magyarokhoz. Hűségükkel magukra dühítették mind a császárt, mind a birodalmat: „ím látják, hogy arra készerítettük mind az Császárt s mind az Imperiomot és olaszokot, hogy meg köllött maradniok az elvégezett békességben etc.”

A törökök vétenének a zsitvatoroki végzések ellen is, ha „elvennék jószágunkat, faluinkot tölünk, ez gonosz akaratot nem érdemlettük volna tőlök, az török Császár hitlevele is nem azt tartja, próbálni és exaggerálni köll ezt”. Mint látni fogjuk a visszafordított *Relációból*, Rimay valóban próbálkozott, és „exaggerálni” – azaz nagyítani – próbálta a panaszokat, de eredménytelenül.

Arra is kérni kell a császárt, írja elő a *Memoriale*, hogy adja vissza Egert és Kanizsát. De ha ez nem megy, legalább a párkányi, akkori nevén kakati palánk elbontását kell sürgetni. A török ne szaporítsa a hódoltatott falvak számát Pest közelében. Illésházy józan, maga sem fűz nagy reményeket memorialéja ezen kéréséhez, mert ezt jegyzi meg: „Ha semmit nem impetrálhatnátok, függőben hagyjátok az dolgot” – azaz ha semmit nem vihettek véghez, hagyjátok abba a kérést...

Rimay hiába panaszkodott Illésházy kívánságai szerint, hogy „az szpáhiák az falukot fölöttébb erőtetik”, „az végezes szerint az falukra ne járjanak”, mert az ott lakók inkább elmenekülnek, ez sem maradt abba.

Kérte Illésházy Rimayékat, szorgalmazza a Budán elzárt rabok elbocsátását. Szinte előre sejtette azt is, hogy Konstantinápolyban a küldöttség hamisított végzéseket kap kézbe. Ezért Rimayék kérjék előbb a zsitvatoroki békepontok török változatát. Illésházy sejtései a saját javukra tett török változtatásokról a *Reláció* szerint is bekövetkeztek.

2. Maximilian Brandstetter úti beszámolóját Karl Nehring adta ki egy jó kéziratmásolatból. Az eredeti Brandstetter-szöveg kiadását már korábban is tervezték, de a képekkel

díszített kézirat a II. világháború során, kiadása előtt elpusztult Németországban, szerencsésebb esetben lappang. Brandstetter úti beszámolója 2001-ben magyarul is megjelent. Karl Nehring ehhez a magyar fordításhoz is írt előszót, ebben ezt jegyzi meg: „Hiányérzetet kelt az is, hogy a szerző, Maximilian Brandstetter életrajzához sem sikerült adatokat találni”.¹⁰

Brandstetter neve és a küldöttségben betöltött szerepe azonban nem teljesen ismeretlen. Rimay összes művei 1955-ös kiadásában Eckhardt Sándornál két helyen is előkerül, igaz, Brondstetter alakban. Rimay két levelében is feljegyzi a titkár nevét, először Illésházy István nádorhoz 1609. április 8. után írt levelében „Dominum Maximilianum Brondstetterum Suae Maiestatis aulae servitorem” alakban. Tehát Mátyás főherceg udvari szolgájaként szolgált, „főember szolga” értelemben említi Rimay is. Úgy, mint ahogy Zrínyi Miklós fél évszázaddal később Wittnyédy István soproni ügyvédet is ilyen értelemben emlegeti. Mégsem volt a küldöttség magasabb rangú személye, ezért akkor is szabadon mozoghatott, amíg urai Budán várakoztak. 1609-ben az volt egyik feladata, hogy török engedéllyel Pozsonyba utazzon, hozzon onnan bizalmas híreket Illésházy István nádortól a Budán kényszerűségből szeptemberig veszteglő orátornak és adjunktusának. Ugyanakkor egy bizonyos Zöldfikár (Zulfikár?) aga nevű török követnek Pozsonyban szabadabb mozgást kellett szereznie. Miután Brandstetter Pozsonyt megjárta, ellátta ott a feladatait, 1609 júniusa elején még Forgách Zsigmond grófhhoz, a nógrádi főispánhoz is elküldték, hozzon bizalmas híreket a Szőgyén községben folyó tárgyalásokról. Tehát Brandstetter titkár a diplomáciai küldöttség kisebb rangú tagja volt, mégpedig Mátyás főherceg, a későbbi király udvari szolgája, aulae servitorja. Mégis ő volt az a személy, akire a bizalmas hírek hozását, vivését, ügyek intézését a Budán veszteglő orátor és adjunktusa egyaránt rábízhatta.

Brandstetter az útleírás összeállítását, úti jelentését Budán akár a kényszerű várakozás során is elkezdhette. Később pedig nyugodt körülmények között másolhatta ki a turkológiai irodalomból, pl. Leunclavius (Hans Löwenklau) 1595-ös művéből a városok leírását.¹¹ Ezeket részben saját úti megfigyeléseivel kiegészíthette, ilyen pl. az 1608 utáni romos Ráckeve mezőváros leírása.

Rimay Budára visszatérve 1609-ben élénk írásos tevékenységet fejtett ki, onnan Ali pasa nem engedte tovább addig a küldöttség vezetőit, amíg II. Mátyás pénzbeli követeléseinek eleget nem tett. Rimay a *Relationt* latinul írhatta meg, németre ebből fordították. Ezt legegyszerűbben csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy németül szívesebben olvashatták a jelentőlevél szövegét II. Mátyás és a gráci Kriegsrat és a Geheimrat urai, a stájer főnemesek is.

Már a német jelentés kezdete is Brandstetter fordítására, fogalmazására vall. „Itinerarium [...] Herr Adam von Herberstein [...] an die Portten nach Constantinopl abge-

¹⁰ NEHRING, i. m.; Maximilian BRANDSTETTER, *Utazás Konstantinápolyba 1608–1609*, ford. TÓTH L. Béla, Bp., Littera Nova Kiadó, 2001.

¹¹ Hans LEWENKLAU (LEUNCLAVIUS), *Annales Sultanorum Othmanidarum / Vom Türckischen Reich / Bericht, was es für ein zu-stand und Gelegenheit in der Turkey itziger Zeit / habe...*, zu Magdeburgk bey Johann Franken, anno 1595.

ordneter Orator [...] in Königreich Hungern abgeredeten und geschlossenen Frieden in völlig in Effect zu bringen, und mit des türkischen Khaisers aigenen Consens und Briefen confirmieren lassen” – olvassuk Nehring kiadásában. A Rimay-jelentés szövegének kezdete hasonló: „Adamen Freyherr von Herberstein [...] Vnd Johannem Rimay seines Adjuncten gehorsambiste vnd Vnderthenigste Relation in sein volkhomen Effectum Ratification vnd Confirmation Zu bringen.” Tehát a békekötés végleges hatályba helyezése és megerősítése volt a feladatuk.

Az 1608-as utazás során látott településekről készült, Brandstetternél olvasható város- és faluleírások Rimay diplomáciai leveléből természetesen hiányoznak. Viszont hasonló budai városleírást olvashatunk mintegy húsz évvel korábbi út leírásakor Stephan Gerlach tollából az Ungnád Dávid konstantinápolyi útjáról készült szövegben. Brandstetter titkár sokszor korábbi útleírások adatait használja, pl. Hunyadi Mátyás kora Budájának leírásánál. Rimay jelentése fel sem sorolja az útközben érintett településeket, a szövegek (az útleírás és a jelentés szövege) csak Konstantinápolytól kapcsolódnak össze.

A nagyvezír helyettesénél, Musztafa pasánál tett 1608. szeptember 16-i látogatás szövege már azonos Brandstetter útleírásában és Rimay németre fordított szövegében. Így a titkár mindkét szövegben az „andere praetensiones betreffend weitleiffig gehandelt vnd tractiert” formát használja. Musztafa pasa és az orátor tehát a „békét és más kívánalmakat érintőleg mindenfélét alaposan megbeszélt és áttárgyalt”. Általában megfigyelhető, hogy Brandstetter alaposabban megfigyelhette a kihallgatások látványos eseményeit, Rimay pedig főleg a diplomáciai folyamatokat, a tárgyalásokat jegyezte fel saját szűkszavú szövegében.

Ahol az adjunktus és a titkár egyszerre jelenhettek meg, egyszerre voltak jelen, ott a leírás és az értesülések megörökítése azonos megszövegezésű. A pasákkal folytatott tárgyalások során II. Mátyás adjunktusa, Rimay inkább a „törökös” szófordulatok virágos nyelvét használja. Például amikor Mátyás főherceg nevében Esztergom, Kanizsa és Eger visszaadását szorgalmazza (inkább csak kérné) az előterjesztéseiben. (Úgy járt el, ahogy számára ezt Illésházy István *Memorialéjában* előírta!) A törökök válaszukban a magyaroktól érthetően a visszafoglalt Győr és Fülek vagy Nógrád visszaadását tekintették tárgyalási alapnak. Tehát egyik sem volt megvalósítható!

Azonos a megszövegezés Brandstetter leírásában és Rimaynál az I. Ahmed szultánnál tett diplomáciai látogatás leírásában 1608. szeptember 16-án. Némi eltérés természetesen itt is megjelenik. Brandstetter titkár az orátor személye fontosságát emeli ki, Rimay jelentése pedig kettejük azonos rangú, közös szereplését hangsúlyozza: „wir den anderen Tag als den Sechzehenden bej dem Türggischen Khaiser Sultan Achmed die erste Audienz gehabt”. Azonos a megbízó levelek és az üdvözlések és köszöntések leírása is. A beszédek az évtizedek óta a Fényes Portán tolmácsoló dragomán, Matthia de Farro fordította.

A zsitvatoroki tárgyalások pontjainak előterjesztése során a Portán a tényleges diplomáciai munkát főleg Rimay látja el. A „Tolmatsch” vagy dragomán számára mégis Herberstein báró fordítja olaszra a hitelesnek vélt zsitvatoroki szöveget, olaszul ő tudhatott jobban, mint Rimay. A tények rögzítésében Brandstetter és Rimay szövegei megegyez-

nek. Azt is egyformán jegyzik fel, hogy a vezérek és a fiatal Ahmed szultán egyetlen szóval sem válaszol a küldöttség szóközi előterjesztéseire. „Weder Kayser noch ein Vezier aber kein Worth darauf geantwortet.”¹² Az iratokat pedig rang szerint adják egyik kézből a másikba, végül a fővezír nyújtja át a kérélmeket a szultánnak, aki hallgat: „weder der Khaiser aber, noch ainicher Vezier aber khain Wort geredt, vnd also widerumb abgezogen” – olvassuk Rimay jelentésében.¹³

Midőn a magyar küldöttség kézbe kapta a zsitvatoroki békét megerősítő irat tervét, rájöttek az eltérésekre. A megszövegezésben kisebb-nagyobb hamisítások voltak találhatók. Rimay szövegének fordításában: „darnach unsern Ersehen gor auf andere In kainer als vnser Fridens brüef gestelt gewest”. Brandstetter is szinte azonosan fogalmaz: október 18-án megkapják a török változatot, de az néhány pontban nem azonos az ő szövegükkel, „in etlichen Puncten unsern Friedens articuln nicht gleich, auch etliches noch mehr dazu gesetzt”. Azaz még néhány hamisítást a törökök hozzattek.¹⁴

Ha tehát a török tárgyaló fél a zsitvatoroki szövegen „ügyeskedve” változtatott, és erre a II. Mátyás megbízásából tárgyaló küldöttség rájött, a török fél olcsó diplomáciai kifogást használt. Ez nem is lehetett más, mint ilyenkor a „Dragoman oder Tolmatsch” de Farrót hibáztatták, ilyenkor „tévedése miatt” a tárgyaló török fél a tolmácsot látványosan fogsággal vagy a tengerbe fojtással fenyegette meg.

Ennyi és még további példákkal szaporítható szövegazonosság, illetve megközelítően hasonló szöveg alapján biztos, hogy a latin jelentés fordítója Brandstetter.

Érdemes lenne a fordítottját is vizsgálni, ha lehetne. Vajon Rimay saját megfogalmazásaiból milyen tényanyag került át a Brandstetter-féle útleírás szövegébe? De ehhez az eredeti latin szöveg ismerete lenne szükséges! Ezek az összefüggések akkor lennének pontosabban követhetők, ha megkerülne Rimay latin nyelven megfogalmazott jelentése. A Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagában ez nem található, igaz, számos alkalommal selejtezték iratokat Bécsben. Az orátor és adjunktusa eredeti német *Relatió*ját szerencsére megőrizték.

Brandstetter megfogalmazása szerint a kajmakám – a nagyvezír helyettese – a zsitvatoroki megállapodástól eltérő szövegváltozatot a tárgyalások végén „in einem gulden Sack eingenähet und versigelt”, tehát aranyos zsákba bevarrva és lepecsételve átadta – ezt próbálta elfogadtatni a küldöttség vezetőivel. A Rimay-féle szövegváltozat bővebben mondja el, hogy a kajmakám saját fejére és Mohamedre esküdve: „bej seinem Khopff vnd Mahomet geschworen” akarta a gyanús szövegváltozatot elfogadtatni. Rimay mind ezt hosszasan írja le, mert ő bizonyára részt vett a tárgyaláson. A titkár pedig utólag kapott esetleg minderről tájékoztatást. Az 1608. november 6-i megbeszélésről azonban Brandstetter is feljegyezte, hogy sokat és hosszasan tárgyaltak: „viel und lang gehandelt worden”.¹⁵

¹² NEHRING, *i. m.*, 127.

¹³ RIMAY, *Relation* 1609, Graz, kézirat, 3/a.

¹⁴ RIMAY, *Relation* 1609, Graz, kézirat, 3/b és 4/a; NEHRING, *i. m.*, 140.

¹⁵ NEHRING, *i. m.*, 149.

A két szöveg összehasonlításakor igazi diplomáciai színjáték részesei vagyunk. A kajmakám minden hibát Matthia de Farro „pontatlanságával” magyarázott: „...alle Schuld auf den Dragoman Matthiam di Farro gelegt.” Minden hibáért csak a tolmács felel! A császári küldöttségnek azonban nem volt saját török tolmácsa, nem volt saját segítségük, bízniuk kellett Farróban. Fennmaradtak egyéb vitás ügyek is. Mátyás főherceg követsége sürgette a Székesfehérvár török elfoglalásakor ejtett foglyok elbocsátását. Nekik szabad elvonulást ígértek, de ezt nem tartották meg. Erre is volt a Fényes Portának válasza: szabad elvonulást biztosítottak Visegrád török védőinek is, mégis a főtiszteket Olaszországba hurcolták el!

Miért voltak a Fényes Portáról visszatért küldöttség tagjai félig-meddig házi őrizetben Budán? Rimay azt írta le, ez ismert dolog az uralkodó számára: „ist Khüniglicher Maiestät [...] wol bewusst”.¹⁶

A budai pasa nemcsak pénzbeli követelésekkel lépett fel a küldöttekkel szemben. Többek között Batthyány Ferenc – akkor sümegi főkapitány – ugyancsak tartott a szerződés ellenére török foglyokat fogságában, ezeket engedje el! Rimayék végül is többszöri sürgetés során tudták II. Mátyástól az Ali pasától elvárt pénzbeli követelést kikönyörögni.

Mindaz, amit házi fogságnak nevezünk, igaz. Ez azonban nem akadályozta meg Rimay Jánost további írásos tevékenysége folytatásában. Az Esztergomban őrzött leveleskönyv alapján ezt követni lehet. Már Budán megkapta Berger Illés császári történész kérését, küldjön összefoglalást számára útjukról. Rimay János Budáról azt válaszolta, inkább élőszóval kíván beszámolni róla a történésznek.

A Rimay János államiratait kiadó Ipolyi Arnold gyűjteményét sajtó alá bocsátó Szilágyi Sándor szerint Rimay nem is írt útjukról. Ez nem így volt, legfeljebb Rimay feltehetőleg Budán nem merte őszinte véleményét papírra vetni, ezek lejegyzését Budán veszélyesnek tarthatta.¹⁷ Eckhardt Sándor már 1955-ben úgy vélte, a diplomata Rimay „Emléke a magyar történelemben úgy él, mint II. Mátyás, majd Bethlen Gábor konstantinápolyi követe. Azok a levelek, memorandumok, melyeket diplomáciai kiküldetése alatt írt, szintén szerteszéjjel találhatók csak meg; együttes kiadásuk valóságos memoárként hat, festői részleteivel, politikai elmélkedéseivel.”¹⁸

Rimay saját diplomáciai magatartásáról Illésházy Istvánnak már útjuk elején, Mohácsról így írt 1608. július 7-én: „Mi itt mindent látunk, szabadon beszélünk mindenekkel, tudakozunk mindenekről...”¹⁹

Saját feladatvállalása azonos volt ura, Illésházy magatartásával, aki azt írja a kassai-aknak: „Bár én engemet magamat is annyi sokféle közös és magányos gondnak a terhe nyom, [...] mégis nehogy ebben a végső szükségben olyan színben tűnjek fel, hogy [...]”

¹⁶ RIMAY, *Relation* 1609, Graz, kézirat, 16a/b.

¹⁷ Rimay levele Berger Illésnek, 1609. május 26. RIMAY *Államiratai*, 53.

¹⁸ RJÖM 5.

¹⁹ RJÖM 261.

hazánk szolgálatától éppen ebben az időben félreállok, elhatároztam, hogy nem vonom ki magamat”.²⁰

A diplomata Rimay tárgyalási eljárásáról még 1620-ban is jó véleménnyel voltak a Fényes Portán. Amikor Borsos Tamás Bethlen Gábor portai követeként Konstantinápolyba indult, követtársa, Angyalosi Mihály számára Rimay tárgyalási stílusát tartotta a nagyvezír példának. Így intette az erdélyi követet: „mondd meg az uradnak, hogy ez-szerént mentől hamarébb külön az erdélyi főkövetet az adóval küldje bé az urad [...] (Rimay uram felől itt jó emlékezetben vadnak), és elől küldje el egy emberséges postáját”.²¹

Rimay János 1620 novemberében arra intette akkori urát, Thurzó Imrét, ne nagyon sűrűsödjön a török segítségnyújtást, mert nagy ára lenne annak, a törökök hamarosan Győr és Bécs elfoglalásáról álmodoznának, „azért is hogy az keresztény országok ne vádolhassanak bennünket”. Ezt akkor írta le, amikor a budai pasa csalárd módon visszafoglalta a magyar kézen lévő Vác várát.²² Később, 1628-ban Rimay Szécsényből ugyanerről a magatartásról ír, de most aztán leplezetlenül őszintén: „Minekünk is itt az patyolatos és kápis hárpiaikkal elég egyenetlenséggel való egyengetésünk vagyon, mind vakot vet az koczkájok, feltett célja az ő kívánságoknak csak az, hogy adjuk, a mit ők kívánnak, importune inhaereálnak [durván követelőznek] annak.”²³

Azt panasolja Bosnyák Tamás főispánnak, hogy a Budához és Pesthez tartozó falvak sarcolásából egyet sem hagy ki a lippai és a budai Amhát bég, akik gonosztevő sátánok „sunt incarnati diaboli”, tehát „hamisságnak és csalárdságnak kölykei. Az Nagyságod Fánecsy uramnak írott minapi tanácsai szerint csak torkon kellene ragadni őket az szemekben pökni s pofon ütni hadd áznék nyálokkal, vérekkal az szakálluk, szólani sem hagynak az kapocsi basának, és érteni sem akarják hagyni, a mit Kohári uram tanácsoltat neki”.

Nem tudjuk a levelet ösztönző indulatos részletek okát, de Rimay soraiból kisüt az indulat. Mindez persze Rimaynak csak véletlenül előbukkanó magánvéleménye. Az adjunktusnak tárgyalnia kellett és újra csak tárgyalnia lehetett. Ilyen megfontolt tulajdonságai miatt nevezhette Glover angol követ Rimayt 1608-ban „igen komoly és eszes embernek”.²⁴

Ezért biztatja Ahmed szultánt 1608-ban a kulcsfontosságú Kanizsa visszaadására, hogy „mind lássák felséged bőkezűségét”. Hivatkozik Nagy Szolimán tiszteletre méltó tekintélyére, melyet „nemcsak az egész keresztény világban akart szerezni azzal, hogy jószántából visszaadta a magyaroknak országukat, melyet fegyverrel győzött le.” Ennél fogva Ahmed szultán visszaadhatná Esztergomot, hozzáátéve Egert is, hangzik el a Rimay sejtése szerinti reménytelen kérés a szultán előtt elmondott orációban.²⁵ Mindez csak vágy maradt...

²⁰ RJÖM 254–255.

²¹ BORSOS Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Bukarest, 1968, 352.

²² RIMAY *Államiratai*, 314.

²³ RIMAY *Államiratai*, 314.

²⁴ Történeti Tár, 1901, 418.

²⁵ RJÖM 265–271.

Rimay Jánosnak megbízója, Illésházy István nádor hozta a tudtára 1609 januárjában a valóságot, amikor visszaért a követség Budára: Nem mindenki örül II. Mátyás környezetében a zsitvatoroki béke megkötésének. „Austriának egy része nem akar egyet tartani velünk, és a miatt vagy on itt most valami vesződés, ki mind csak olasz és spanyor practica, azok nem örömet látnak, hogy mi megbékéltünk az török császárral, azt akarják, Magyarország meg is volna, azért hogy ők az alatt békével megmaradhassanak, mint ezideig”.²⁶

Az „olasz és spanyor practica” és „az patyolatos és kápás hársiak” önérdeteket követő híveivel szemben a diplomata Rimaynak egyetlen eljárása lehetett: a csendes és fegyelmezett tárgyalásra törekvés. Ennek módszereit rögzíti Rimay diplomáciai levele is Maximilian Brandstetter német fordításában.

Rimay második követsége idején tudósítja Thurzó Imrét egy hódza látomásáról: „egy hotsa látta volna álmába, hogy innen egy zászló megindult, ment Szilibríára Drinápolyra, és Nándor Fejér Várra ki, ott megnyugodván, megint az Duna melléken felmenvén, Bécsnél állapodott meg, s annyira elterjedett, hogy az árnyika sok országok határait ellepte, adumbrálta.”²⁷

Rimay most megkerült diplomáciai jelentése arra is fényt vet, hogy az Európát elborító félhold zászlaja árnyékának eloszlátásához a diplomata költő is hozzájárult a maga eszközeivel.

Függelék

1. Memoriale az portara

Az eö folsege instructioyatt ky az oratornall vagion, diligenter meg olvassa, egy vagy kett articulush vagion benne, kit meg mutattam Orator Vramnakis, azokat elkeöl hadny.

Az Wyuari Vegezesben consentialtak, az teöreökök arra, hogy Hercheg Matias Vrunck el vegezze az bekesseget, es ha az Romay Chasar bantassara lenne, vagy az Herchegnek vagy az Magyaroknak vagy az confederatus orsagoknak, tehat az teöreökeök segetsegül tartoznak lenny, erre azért chak gyöngén kel emléköztetny, eökeöt.

Meg jelentenny es vgian meg mondanny azt is nekik, hogy Immar megbekellött az Chasar az Hercheggel, es Magiar orsagott az teöb orsagokkal Hercheg Vruncknak engedte, eö maga ven embeör leven az Imperiomban fog birny es lakny.

Panaszolkodny hogy Estergamott az frigy level ellen, kit Bochkaynak es az Magyar Nemzetnek adott teöreök Chasar, utnek el az Teörökök kit eök megnem vehettek uolna, ha az Magyar nemzett fegyuertt nem fogott uolna, az Teöreök mellet, es az frigis ueghöz nem meöntt volna, mind ez ideigis, azért tehatt nem keöllene az Teörököknek haladat-lannak leönnny az Magyaroknak. Im mostis eö erettek es az frigy meg tartasertt, nagy hadatt bohattak az Nemeött Chazar ellen. Kiuel im lattyak hogy arra keseriteottuk mind az Chasartt, s mind az Imperiomott es olasokott hogy meg keöllött Maradniok az el

²⁶ Illésházy István levele, 1609. január 11. RIMAY *Államiratai*, 175–176.

²⁷ RJÖM 364.

vegezett bekessegeben etc. Mi hasnatt lattya mind ezeknek az Magyar Nemzett. Azt lattya hogy mind az Zitva torkon valo vegezes ellenis, el wennek Josagunkat, faluinkott teölunk, ez gonos akarattott nem erdemlettuk uolna teölök, az Teörök Chasar hit leveleis nem azt tartya, probalni es exaggeralny keöl ezt:

Az Portan instalny az Chasarnall hogy aggya vissza Canisatt vagy Egret hanem sucedal es ha az nem lehetne az kakati palankott Ruyatna ell es az Dunan inset az intöly Faluk vannak, Pestig ne legyenek holdoltak, hanem engedne meg, vagion egy Articulus az Frigy uegezesbeis erreol.

Ha semmit nem Impetralhatnatok, figgeöben hadgyatok az dolgott

Azonis keöll panaszkodny, hogy az Spahiak az falukott fölötteb erötetik. Vgy annyra hogy elkeöl futniok, leönne szabott fizetese esd annal feöllyebb ne erőltessen eökeöt, es az Vegezes szerent az falukra ne Jaryanak

Budan az Rabokott ell bochatatny: Constantinapolyban eleöb az my frigy levelunket be ne adgyak, hanem az Teöreök Chasarett Vegjek ky előb, Jol meg lassak, my choda leuelet vesznek ky

Ha mi egyeb talalkozik az ky Orsagnak Jouara volna azt sem omitalni hanem szorgalmatossan keöl gondolkodny feö kepen az Hodoltsagrol hogy ne sarcolhassanak: s-ne puztichak az spahiak, szeömök elyben hanyvan gyakorta mostan hozayok valo nagy segecsegekeöll es az Chasar fogadasat hit leueleuel kit meg erőssitött s-ky Itt nalunk Vagion, Actum in Comarom

21 Juny Anno 1608.

Stephanus Ilieshazy Manupropria

(Bécs, HHStA, Ung. Akten, Misc. Fasc. 426. Konv. D. fol. 96–97.)

2.

Tekintetes es Nagos szomszed bötsuletes Vr, Minden ioo baratsagos es igaz szomszedsagos magam aianlasanak vtanna, Istenteöl te Nagod'nak kiwanok egesseget es minden szerenches iookat meg adatny. Az mynt az Szent bekeseg el wegezödöt keözöttünk, es annak nagiob erőségére mind az oratorokot es aiandekot nagi faratsaggal es költséggel aiánlasunk szerint be külduen, soha nem hittük azt, hogi ili hírünk érkezék, jllien hamar, hogi mind Török Tatar ighen giwlekezzek Canisa varára. A wagi talam tsak azt wartaak, hogi az oratorokot es az aiandekot beküllgiük. Chak azonnal megint el indítsák az haborusagot. Azert ha igi wagion, kerem Nagodot, hogi irya meg nekem bizoniosson michoda okert giwlekeznék oda, es michoda szandekkal. Ebből esmerem meg az keg'd igaz szomszedi baratsagaat, es igassaggal walo ioo aianlását. Mert ha Vgi kezd lenny, hogi tsak addig legien az bekeseg, a míg aiandekot be wigiék, abban bizonios legien Nagod, hogi mind az kereztien orszagok, kik mostan meg eggiesedtek, mind Hercheg Mathias (Hercheg) Vrunck, es az hatalmas Romay Chaszar is minden keesz hadakkal ala indulhatnak, es mind orszagokra s mind feiekre tudnak gondot

wiselnek, de iai annak, a ki hamissaggal es sziny alat tarttia az bekeseget. Mert az nagi Istennis meg weri es meg ronttja aztot, a ki megh szeghi hitit es fogadasat. Kerem Nagodot, hogi Nagod irya meg mindgiarast miben vagion az dologh, mit kellessek ebbül gondolnunk. Tarcha meg Isten kedves egessegbe Nagodot. Datae in Vy Vaar 2. Julii 1608.

Nagodnak szeretettel walo io szomszed barattia

Seifrid a Colonits, szabad Vr, szentelt Witez az hatalmas Romay Chaszarnak az Dunnan innen fő Generallya, hadakozoo tanacha, es Vy Vaari fő Capitannia

(Rimay János saját kezű másolata Illésházy Istvánnak. 1608. július 7-én írt leveléhez csatolt melléklet. Bécs, HHStA, Turcica I/91. Konv. 3. fol. 54–56. Az Illésházyhoz írt levelet Eckhardt Sándor kiadta: RJÖM 261–262.)